

Анализа на врсничкото насилство на интернет кај средношколците

Симона Стојчевска

Анализа на врсничкото насилство на интернет кај средношколците

2019

Издавач:

Здружение на граѓани Младински образовен форум
Ул. Дренак 34а, 1000 Скопје
Тел: +389 2 31 39 692
www.mof.mk
info@mof.mk

За издавачот:

Димитар Низамовски, извршен директор

Автори:

Симона Стојчевска

Уредници:

Петар Барлаковски
Мартина Илиевска

Ментор:

Мартин Галевски

Лектор:

Славчо Пеев

Графички уредник:

Игор Делов

Година на издавање:

2019

За Младински образовен форум

Младински образовен форум е младинска заедница која создава простор за дебата, слободно изразување и младинско организирање, охрабрува активизам, ги штити и унапредува младинските права и политики. МОФ ги остварува своите цели преку информирање, едукација, дискусија, соработка и преку мотивирање и поддршка на младите.

МОФ е основана во 1999 година, а е активна на национално ниво, спроведувајќи ги своите програмски активности во повеќе градови во Република Северна Македонија преку МОФ центрите во: Скопје, Тетово, Струга, Битола, Велес, Куманово, Прилеп, како и во други градови. Во младинските клубови на МОФ на годишно ниво членуваат повеќе од 1000 корисници, кои се активни во програмските области: Дебата, Учиме право и Медиа/Арт.

Активностите на организацијата се реализираат преку четири програми: Дебатна програма, Учиме право програма, Програма за истражување, анализа и креирање младински и образовни политики и Програма за младински активизам. Во рамките на организацијата функционира и првото младинско интернет радио во Република Северна Македонија, Радио МОФ.

Визијата на МОФ гласи: Република Северна Македонија е интегрирано општество во кое постои развиена критичка мисла, слобода на изразување и квалитетно образование кое гради активни граѓани. Младите во Република Северна Македонија се суштински вклучени во одлучување и спроведување политики и се лидери во промоција на аргументирана дискусија и во почитување на човековите права и слободи.

Програма за истражување, анализа и креирање на младински и образовни политики

Програмата за истражување, анализа и креирање на младински и образовни политики има за приоритет да дејствува врз зголемување на влијанието на младите во креирање и спроведување на образовни политики на локално и национално ниво, да креира инклузивни младински политики и да гради капацитети за учество на младите во одлучувањето.

Овие цели членството во програмата ги реализира преку низа активности како: спроведување на истражувања и изготвување на анализи организирањето и учество на национални и интернационални настани за промовирање на младински политики (Transparent Educational Forum, Денови на младинско вмрежување, Станица: Студентска). Значаен дел при остварување на целите на програмата се и менаџирање со младински коалиции и членство во национални и меѓународни мрежи.

Меѓу позначајните успеси на програмата се вбројуваат: консултации и промени на новиот Закон за високо образование усвоен во 2018 година, првата правна анализа на студентското организирање во Република Северна Македонија, учество во воспоставување на Регионалната канцеларија за младинска соработка за Западен Балкан (RYCO), законодавна иницијатива за вклучување на средношколското организирање во Законот за средно образование, Закон за младинско учество и младински политики, мониторинг на работата на Агенцијата за млади и спорт, основање на 12 локални младински совети, изготвување на анализа и петиција со 26.000 потписи за повлекување на екстерното тестирање во средните училишта, сместување на волонтери во државни институции и спроведување на Законот за волонтирање; изготвување на Етички кодекс за студенти и професори во соработка со Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово; повлекување од собраниска процедура на Законот за млади по иницијатива на 50тина младински организации; учество при изготвување на годишната програма на Државната комисија за спречување на корупција во секторот Образование; соработка со УКИМ преку отварање на Правна клиника за слободен пристап до информации од јавен карактер, Првата анализа на студентско организирање во Република Северна Македонија, анализа за студентските трошоци и сл.

За проектот за образовни центри за советување и алумни стипендисти на Фондациите Отворено општество

Проектот има за цел да ги поврзе капацитетите и ресурсите на МОФ со знаењето и искуството на алумни стипендистите на Фондациите Отворено општество во корист на млади истражувачи, студенти и пошироката јавност во Република Северна Македонија. Младите и студентите немаат можност да прават истражувања и истражувачка академска работа поради ограничени ресурси – финансиски и менторски. Со овој проект беа искористени капацитетите на алумни стипендистите, со цел да ги споделат своите знаења со младите кои за прв пат се занимаваат со општествено релевантни истражувања и заедно да придонесат во креирање на квалитетни анализи кои ќе помогнат да се подобрат политиките или да се подигне свеста за важни прашања.

Во склоп на проектот беа поддржани четири истражувања кои беа менторирани од алумни стипендистите на Фондациите отворено општество и други искусни истражувачи. Темите на кои работат младите истражувачи од јануари до јуни 2019 се:

1. „Улогата и работата на центрите за кариера при факултетите на Универзитетот Св.Кирил и Методиј“;
2. „Националистички чувства и ставови кај средношколците во Република Северна Македонија“;
3. „Популаризирање на руралноста - Потенцијалите на руралното коработење и ефектот врз миграциските трендови на младите во Република Северна Македонија“;
4. „Анализа на врничкото насилство на интернет кај средношколците“.

Содржина

1. Вовед 11

- 1.1 Што е врсничко насилство во училиште? 11
- 1.2 Што е врсничко насилство на интернет (cyber bullying)? 12
- 1.3 Ранливи групи 13
- 1.4 Застапеност на насилството на интернет во нашата држава 13
- 1.5 Механизми за справување со врсничкото насилство на интернет во рамки на училиштата 14

2. Методологија за спроведување на прашалникот 15

3. Резултати од прашалникот 16

- 3.1 Демографски податоци 16
- 3.2 Навики за користење интернет кај средношколците 16
- 3.3 Застапеност на различните видови насилство на интернет 21
- 3.4 Профил на средношколски насилник на интернет 24
- 3.5 Ставови на средношколците во однос на различните аспекти поврзани со насилството на интернет 25
- 3.6 Препознавање на различните форми на насилство на интернет 26
- 3.7 Механизми за справување со насилството на интернет 27

4. Наоди од интервјуата и од фокус групата 32

- 4.1 Развојниот контекст во кој живеат средношколците 32
- 4.2 Навики за користење интернет кај средношколците 33
- 4.3 Дефиниција карактеристики и типови насилство на интернет 34
- 4.4 Профили на жртви насилници сведоци и критериуми за соучество и понесување одговорност 35

- 4.5 Последици од насилството на интернет 38
- 4.6 Препознавање и застапеност на насилството на интернет кај средношколците 39
- 4.7 Справување со врничкото насилство на интернет 40

5. Заклучоци 53

6. Препораки 55

- 6.1 Препораки за заштита на интернет 55
- 6.2 Препораки за средношколците 55
- 6.3 Препораки за родителите 56
- 6.4 Препораки за професорите 56
- 6.5 Препораки за стручните служби во училиштата 57
- 6.6 Препораки за училиштата 57

7. Користена литература 58

1. Вовед

Со појавата на интернетот и со технолошкиот напредок доаѓа до револуција во начинот на кој луѓето комуницираат и ги извршуваат своите секојдневни обврски. Сè помалку е застапена комуникацијата во живо, додека истовремено, опасностите кои демнат во интернет-просторот растат сè повеќе и повеќе. Насилството станува реалност и во виртуелниот свет. Ова е појава која може да остави последици кај жртвата за цел живот, а влијае и на општеството како целина.

Целта на ова истражување е да ги испита степенот на свесност за појавата, фреквенцијата, карактеристиките и механизмите за справување токму со насилството на интернет, и тоа, кај средношколската популација во нашата држава. Истражувањето опфаќа 2 сегмента: квантитативна анализа поврзана со навиките, ставовите и искуствата на средношколците; како и квалитативна анализа на спроведени интервјуа со стручни лица од областа и фокус група одржана со средношколци од 4 различни средни училишта.

1.1 Што е врсничко насилство во училиште?

Според дефиницијата на Светската здравствена организација, „насилство е секоја намерна употреба на физичка сила или моќ која може да биде реална или во форма на закана, насочена кон себе, кон друго лице или кон некоја група или заедница, а која завршува (или постои голема веројатност да заврши) со физичка повреда, со смрт, со психичка штета, со нарушување во развојот или лишување (депривација)“. Клучна одлика на оваа дефиниција е интенционалноста, односно намерата на тој/таа што го врши дејството да нанесе некаква повреда или да направи некаква штета. Поделбата на видовите насилство е тричлена и се состои од: физичко, психичко (емоционално) и насилство во форма на лишување (на пр., од храна или од образование) (Кенинг и Каровска-Ристовска, 2014).

Кога станува збор за насилството во училиште, најчесто се мисли на „насилно однесување кое се случило додека детето е во училиште и е под надзор на наставниот кадар, каде било, во која било форма на наставна и воннаставна активност (час, практична настава, екскурзија и др.) и при превоз, ако превозот за учениците е организиран од училиштето, без разлика кој е сторителот на насилството“. (Прошева и Бошкова, 2018: 16).

1.2 Што е врсничко насилство на интернет (cyber bullying)?

Поимот cyber bullying за првпат бил употребен во 1999. Во ова истражување ќе биде користен поимот врсничко насилство на интернет или насилство на интернет на местото на cyber bullying за да се избегне користењето поими кои не се дел од македонскиот речник. Според Бетс, Спенсер и Гарднер (Betts, Spenser, Gardner, 2017) особини кои го карактеризираат се: користењето електронски/дигитални направи, при што постои намерно агресивно однесување од страна на насилникот, а има и повторливост на дејството и нееднаквост во моќ меѓу насилникот и жртвата.

Меѓутоа, постојат и некои истражувања кои ги преиспитуваат овие карактеристики и нивната поврзаност со насилството кое се случува во рамки на интернет-просторот. Значајни елементи, кои отстапуваат од класичните видови насилство, се повторливоста на дејството и нееднаквоста во моќ меѓу насилникот и жртвата – кои можат, но не мора да бидат одлика на насилството на интернет. Она што е карактеристично за насилството на интернет е и брзината со која тоа може да се шири како и тешкотијата за негово отстранување. Дополнително, за разлика од физичкото насилство, не е секогаш доволно јасно кој ја поседува моќта на интернет за да може да се констатира дали само помоќните вршат насилство врз помалку моќните.

Понатаму, намерата за повреда на жртвата не е секогаш присутна кај насилникот – често насилниците не се свесни дека вршат насилство и дека тоа остава последици. Прецизното одредување на карактеристиките на врсничкото насилство на интернет и неговото разликување од другите форми се важни од аспект на понатамошниот избор на механизми за справување со него. Па така, доколку е слично со класичните форми на насилство, тогаш може да се користат истите механизми за превенција и интервенција, но во случај на значителна разлика во карактеристиките, би требало да се развијат нови механизми (Antoniadou & Kokkinosm, 2015)

Дополнителни специфични карактеристики за насилството на интернет се можноста за анонимност на насилникот и потенцијалот тоа постојано да биде присутно – 24 часа во текот на денот, а оној кој е вознемируван да не се чувствува безбедно ни дома (Прошева и Бошкова, 2018).

Според Бетс, Спенсер и Гарднер (Betts, Spenser & Gardner, 2017) насилството на интернет може да се подели и на директно и индиректно. Директното насилство на интернет ги опфаќа: физичкото (на пр., намерно праќање вирус), вербалното (на пр., закани), невербалното (на пр., праќање непристојни слики) и социјалното (на пр., исклучување некој од група). Индиректното опфаќа ширење гласови и директно учество на веб-страници кои содржат клевети.

1.3 Ранливи групи

Постоечката литературата за насилството на интернет укажува на фактот дека децата и адолесцентите се под посебен ризик од ваков вид насилство и во случај на подолготрајна изложеност, под закана е ставено и нивното психичко здравје. Како што наведуваат Прошева и Бошкова (2018: 18): *„Децајта кои се изложени на насилство во училиштето најчесто имаат ниска самоверба и самопочин... Најчесто се пасивни, срамежливи, тивки и анксиозни, емоционално пречувствителни и плашливи. Најчесто не се агресивни, но ако дојде период се изложени на насилство, се создава простор да станат разгрозени и да возвратат.“*

Според истражувањето на Мартинез (Martinez, Murgui, Garcia & Garcia, 2018) посветено на влијанието на родителските стилови врз ризикот децата да станат жртва на традиционално врсничко насилство и врсничко насилство на интернет, попустливиот родителски стил ја намалува веројатноста детето да стане жртва, додека авторитарниот родителски стил ја зголемува, без разлика на предиспозицијата за агресивност на детето.

1.4 Застапеност на насилството на интернет во нашата држава

Според годишните извештаи на Дирекцијата за заштита на личните податоци од последните неколку години, скоро две третини од пријавите во Северна Македонија се однесуваат на злоупотреба на личните податоци на социјалните мрежи. Подетално, во 2015 година се примени 393 претставки, од кои 254 (65%) се поврзани со социјалните мрежи, најголем дел од нив (174) се однесуваат конкретно на Фејсбук. Понатаму, во 2016 година се примени вкупно 359 претставки, од кои 251 се однесуваат на социјалните мрежи, при што 178 се поврзани со Фејсбук. Во 2017 година се примени вкупно 376 претставки, од кои 258 се поврзани со социјалните мрежи, и тоа, 220 со Фејсбук, а 33 со Инстаграм. Во 2018 година, има 396 претставки, од кои 63% се однесуваат на социјалните мрежи (Фејсбук – 160 претставки, Инстаграм – 50 претставки, Јутјуб, Твитер, Порнхаб – 17 претставки), а има и дополнителна 21 претставка кои се однесуваат на објавување слики на туѓи профили и закани преку социјалните мрежи.

1.5 Механизми за справување со врничкото насилство на интернет во рамки на училиштата

Според прирачникот кој ги следи препораките од Стратегијата за намалување на насилството, вклучувајќи ги Протоколот за постапување при насилство во училиштата, Заедничкиот протокол за постапување во случаи на злоупотреба и занемарување на деца, како и Заедничкиот протокол за постапување во случаи на семејно насилство, во македонскиот образовен систем не постои една општа програма која важи секаде, туку предвидени се тимови за заштита на децата од насилство во рамките на секое основно и средно училиште. Од овие тимови зависат спроведувањето и ефективноста на мерките за заштита и справување со врничкото насилство. Овие тимови треба да бидат составени од 3 до 5 вработени во училиштето: директор, стручни соработници (педагог, психолог, дефектолог, социјален работник) или одделенски наставници, како и наставници од предметната настава. Составот на тимовите секоја година се ревидира, при што може да дојде до промена на членовите, но секогаш треба да останат членови од претходниот состав заради обезбедување континуитет во работата.

Задачите на овие тимови предвидуваат изработување програми, протоколи и процедури за превенција и справување со насилството во училиштето, навремено известување на наставничкиот совет за планираните активности, спроведување обуки за професионално надградување на училишниот кадар во областа на превенцијата од насилство, спроведување обуки за ненасилна комуникација и меѓуврсничко посредување, соработка со советот на родители, како и други релевантни тела и институции, како: брза помош, центри за социјална работа и полиција. Не помалку важно, предвидено е и водење евиденција за насилството во училиштето и изработка на извештај за реализација на спроведените мерки за заштита кој е дел од годишниот извештај за работа на училиштето (Прошева и Бошкова, 2018).

2. Методологија за спроведување на прашалникот

Собирањето на податоците се одвиваше електронски, преку алатката за спроведување квантитативни истражувања SurveyMonkey. Прашалникот се состоеше од 6 теми: демографија, навики за користење интернет, фреквенција на различни типови насилство на интернет, стравови поврзани со насилството на интернет, препознавање на различните видови насилство и механизми за справување со насилството на интернет. Покрај на македонски, прашалникот беше достапен и на албански јазик, со цел да се привлечат повеќе испитаници и да се добие порепрезентативен примерок. Целна група на истражувањето беа средношколци од прва до четврта година средно образование од државните и приватните средни училишта.

Пред да се започне со собирање податоци, прашалникот беше најпрвин пилотиран со неколку испитаници од соодветната целна група. Целта беше да се обезбеди увид во потребниот временски период за пополнување на анкетата, како и да се поправат потенцијални нејасности во структурата на самиот прашалник.

Прибирањето на податоците траеше две недели, од 10.4.2019 до 24.4.2019 година. Дистрибуцијата на прашалникот до целната група се одвиваше преку реклами на социјалните мрежи Фејсбук и Инстаграм, преку мејлинг листите на неколку младински организации, како и со споделување во повеќе групи на Фејсбук во кои членуваат средношколци.

Во финалната анализа се претставени одговорите на 225 испитаници кои учествуваа во пополнувањето на анкетата. Критериум за селекција беше целосно пополнување на прашалникот. Анализата на податоците беше направена во софтверот за напредна статистичка обработка – SPSS.

3. Резултати од прашалникот

3.1 Демографски податоци

Вкупниот број испитаници кои учествуваа во анкетата е 225. Во однос на демографските одлики, 72% од испитаниците се од женски пол, а само 27% се имаат изјаснето за машки пол. Најголем дел (76%) од испитаниците живеат во градска средина, а преостанатите 24%, на село, и доаѓаат од 32 различни општини во државата. Значителен процент (39%) од испитаниците доаѓаат од Скопје, по него следуваат Битола и Куманово со по 8%, Прилеп со 5%, Тетово со 4%. Според етничката припадност, 75% се Македонци, 18% се Албанци, 3% се Роми, 2% Турци, а остатокот од испитаниците припаѓаат на некоја од другите етнички заедници. Ако се земе предвид видот на средно училиште од кое доаѓаат, најголем дел (58%) од испитаниците се гимназијалци во државно училиште, следни по бројност (38%) се учениците во државните стручни средни училишта, а 4% доаѓаат од приватните средни училишта. Во склоп на истражувањето беа опфатени средношколци од сите 4 години на средно образование, од кои 15% од прва година, 26% од втора година, 31% од трета година, а 28% од четврта година.

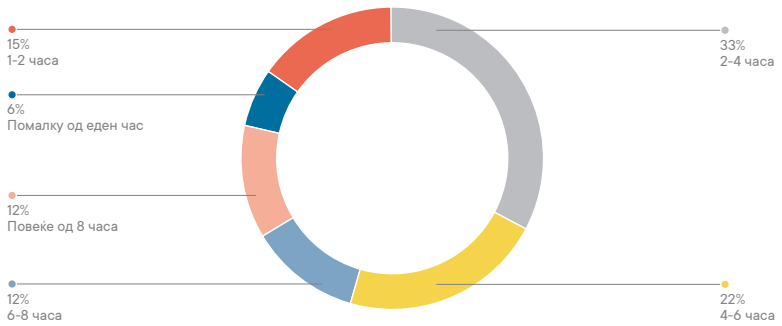
3.2 Навики за користење интернет кај средношколците

Во склоп на истражувањето, најпрвин беа испитани општите навики за користење интернет кај средношколците.

Според резултатите прикажани во табела 1, секој четврти средношколец (24%) поминува над 6 часа дневно на интернет. Подетално, 6% поминуваат помалку од 1 час, 15% поминуваат 1 – 2 часа дневно, 33% поминуваат 2 – 4 часа, 22% поминуваат 4 – 6 часа, 12% поминуваат 6 – 8 часа, а над 8 часа поминуваат 12% од испитаниците.

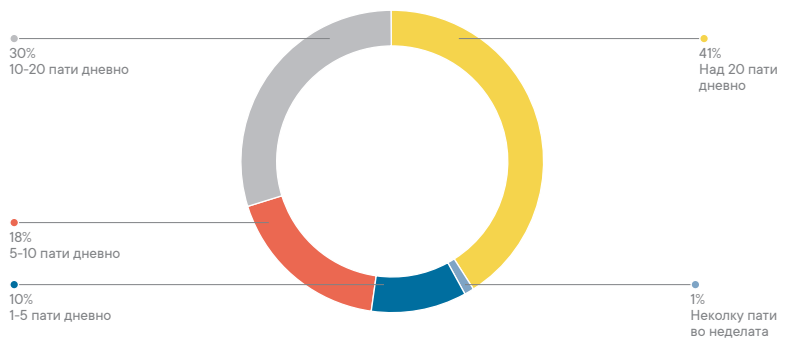

Во деновите кога користиш интернет, колку часа приближно поминуваш на интернет?

Во слична насока беше и следното прашање, според чии одговори дознаваме дека 41% од испитаниците се вклучуваат на интернет над 20 пати дневно, а дополнителни 30% се вклучуваат меѓу 10 и 20 пати. Понатаму, 18% се вклучуваат меѓу 5 и 10 пати дневно, 10% се вклучуваат 1 – 5 пати дневно, додека само 1% неколку пати неделно.

Колку често се вклучуваш на интернет?

Кога станува збор за начинот на кој најчесто го поминуваат времето на интернет (при што на испитаниците им беше дадена опцијата да изберат и повеќе одговори), 74% се изјаснија дека најчесто користат интернет за разгледување објави на социјални мрежи, 70% за допишување преку социјални мрежи, 56% за слушање музика, 55% за читање статии, 48% за гледање видеа, 38% за гледање филмови, 31% за истражување за школски активности, 21% за играње игри, 20% за објавување на социјални мрежи и 10% за купување.

На отвореното прашање кое се однесуваше на тоа кои веб-страници и апликации најчесто ги посетуваат средношколците, предводеа токму социјалните мрежи, и тоа: Инстаграм, Фејсбук, Месинџер, Снепчет и Јутјуб.

Дополнителен аспект кој беше испитан преку прашалникот беа емоционалните состојби на средношколците поврзани со користењето интернет, со помош на две прашања:

1. Како најчесто се чувствуваат кога подолг период немаат пристап до интернет?
2. Како најчесто се чувствуваат по користење интернет?

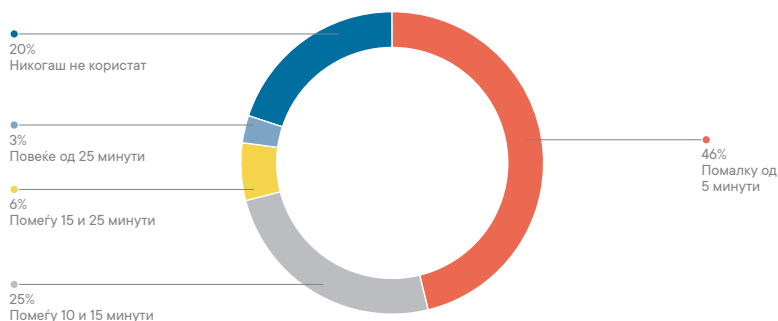
Во однос на првото прашање, со можност за избор на повеќе одговори, на испитаниците им беа понудени следниве опции: празно, тажно, вознемирено, луто, разочарано, радосно, возбудено, задоволно, смирено, исполнето, како и можност да дополнат со свој одговор. Резултатите покажуваат дека доминантна емоција, која се јавува кај средношколците кога подолг период немаат пристап до интернет, е смиреност (37%), иако не е секогаш така – 25% како емоција избрале *празно*, додека 20% посочиле дека се чувствуваат вознемирено. Понатаму следуваат *задоволно со 15%*, *исполнето со 9%*, *тажно, луто и разочарано со по 7%*, *радосно со 6%* и *возбудено со 4%*. Од оние испитаници кои понудиле свое дополнување во отворениот дел, напомниме беа и други состојби, како што се: „досадно“, „нормално“ и „ништо посебно“, како најчести одговори.

Запрашани за тоа како најчесто се чувствуваат *по користење интернет*, во прашање со можност за избор на повеќе одговори од дадените опции: празно, тажно, вознемирено, разочарано, засрамено, виновно, радосно, возбудено, задоволно, смирено, исполнето, гордо, како и дел за давање свој одговор, резултатите покажуваат дека доминантна емоционална состојба е задоволно (35%). Следуваат 28% за *смирено*, 20% за *исполнето*, 12% за *празно и радосно*, 10% за *вознемирено*, 9% одговориле со *виновно*, 8% *разочарано*, 5% *возбудено*, по 4% *тажно и засрамено*, а за *гордо се изјасниле 1%*. Од оние испитаници кои дале свое дополнување во отворениот дел, напомниме беа и други состојби, како што се: „обично“, „нормално“, „неутрално“.

Кога станува збор за тоа каде најчесто користат интернет, најголем дел од испитаниците (65%) користат интернет и дома и на училиште, но повеќе дома, 16% користат интернет и на двете места еднакво, 15% користат интернет само дома, додека, пак, само 2% користат интернет повеќе на училиште отколку дома, а само еден испитаник користи интернет исклучиво на училиште.

Дополнително, кога станува збор за користење интернет за време на училишните часови, 80% од средношколците се изјасниле дека во одредена мера користат интернет, а преостанатите 20% дека никогаш не користат. Во рамки на тие 80% кои користат интернет за време на училишните часови, повеќе од половина (46%) поминуваат на интернет помалку од 5 минути во текот на еден час, (25%) меѓу 10 и 15 минути, (6%) меѓу 15 и 25 минути и (3%) повеќе од 25 минути.

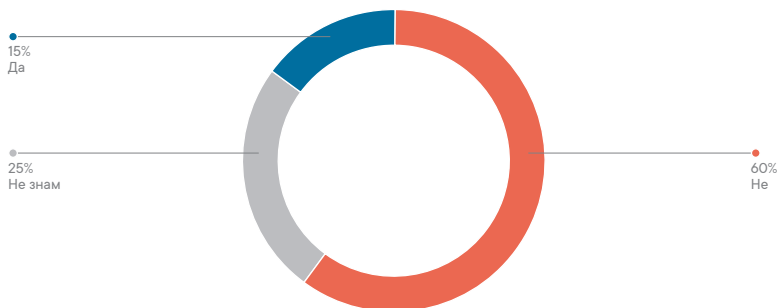
Колку често користиш интернет за време на часовите?

Интересно е да се напомене дека користењето интернет за време на часовите е присутно и покрај тоа што според 60% од испитаниците, користењето интернет за време на часовите не е дозволено. Вредно за споменување е и дека 25% од испитаниците се изјасниле дека не знаат дали е дозволено. Преостанатите 15% сметаат дека користењето интернет за време на часовите е дозволено.

Дали во твоето училиште е дозволено да се користи интернет за време на часот?

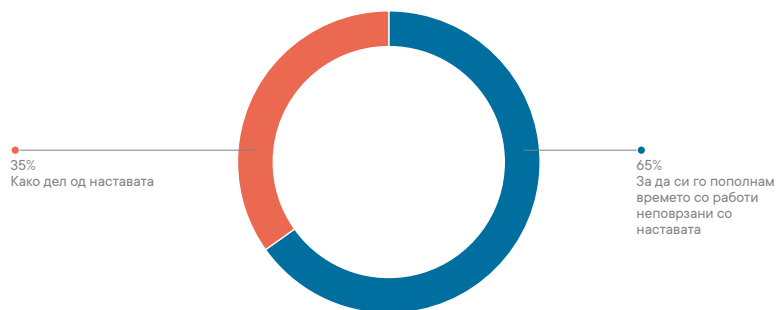

Испитаниците беа запрашани и за кои цели користат интернет за време на часовите. Според резултатите, поголемиот дел, или 65%, се изјасниле дека го користат за работи неповрзани со наставата, а преостанатите 35%, како дел од наставата.

За што најчесто користиш интернет за време на часот?

3.3 Застапеност на различните видови насилство на интернет

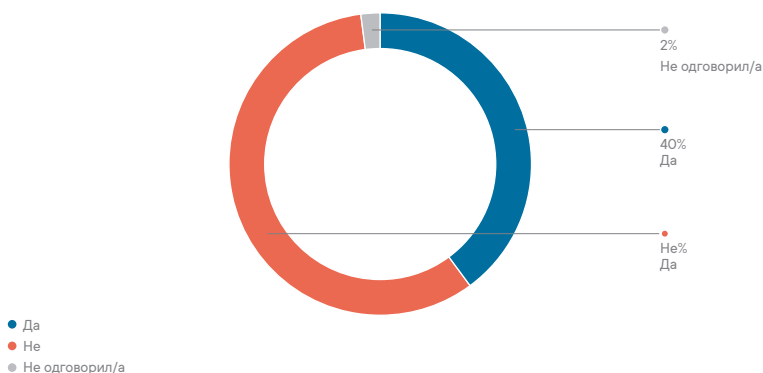
Во овој дел беше испитана застапеноста на различните видови насилство на интернет, и тоа, за последната година во првите две прашања, а за последните 3 месеци во остатокот од прашањата. Беа испитани 3 можни улоги: на жртва, на насилник и на сведок.

Со цел да се испита личното искуство со насилството на интернет во последната година, испитаниците имаа задача да одговорат на две прашања:

1. Дали во последната година се имаат почувствувано непријатно поради вознемирување или навреда на интернет?
2. Дали во последната година некој им се има закането или ги има засрамено со објавување содржина или со испраќање порака достапна и до други?

Кај првото прашање се покажа дека значителен процент (40%) од средно-школците се имаат почувствувано непријатно поради вознемирување или навреда на интернет. Кај второто прашање, овој процент е помал, но не е занемарлив, имајќи предвид дека 17% од испитаниците се изјасниле дека доживеале закани и јавно засрамување на интернет во последната година.

Дали во последната година некогаш се имаш почувствувано непријатно поради тоа што некој те има вознемирено или навредено на интернет?

Застапеноста беше дополнително испитана и преку неколку прашања за различните облици на насилство на интернет во последните 3 месеци, каде што првиот збир прашања се однесуваше на искуства во улога на жртва, а вториот, на искуства во улога на насилник. Според резултатите, иако голем дел од испитаниците споделија дека се имаат најдено во улога на жртва на некои од облиците на насилство на интернет, само незначителен процент потврдија искуства од улога на насилник.

Поконкретно, резултатите во однос на искуството со насилство на интернет во улога на жртва се следниве:

- 37% имаат добиено фотографија или видео кое содржи голотија.
- Една третина имаат добиено непристојни предлози од луѓе кои не ги познаваат.
- 28% имаат добиено навредлива или друга непријатна содржина во инбокс.
- 26% имаат добиено непристојни предлози од луѓе кои ги знаат.
- 21% имаат добиено видео или фотографија која содржи насилство.
- 21% морале да бришат навредливи коментари за нив или за други.
- 20% имаат добиено навредлив коментар на некоја социјална мрежа кој можеле да го видат и други.
- 20% биле повредени, засрамени или понижени од некого на интернет.
- На 20% намерно им бил испратен компјутерски вирус.
- На 19% им имаат објавено фотографија без нивна дозвола.
- 10% имаат добиено закани и уцени.

Запрашани за нивното искуство со насилството на интернет од позиција на насилник, испитаниците ги дадоа следниве одговори:

- На 84% им се нема случено да пратат навредлива порака или друга непријатна содржина во инбокс.
- На 86% им се нема случено да постираат туѓа фотографија или видео без дозвола на оној кој се наоѓа на фотографијата/видеото.
- На 91% им се нема случено да засрамуваат, повредуваат или понижуваат некого на интернет.
- На 92% им се нема случено јавно да напишат навредлив коментар на некоја социјална мрежа.
- На 92% им се нема случено да пратат фотографија или видео кое содржи голотија.
- На 94% им се нема случено да пратат фотографија или видео кое содржи насилство.
- На 94% им се нема случено да предложат нешто непристојно на луѓе кои ги знаат.
- На 94% им се нема случено да се закануваат или да уценуваат некого.
- На 95% им се нема случено други да бришат навредливи коментари напишани од нив.
- На 97% им се нема случено да предложат нешто непристојно на луѓе кои не ги знаат.
- На 97% им се нема случено намерно да испратат компјутерски вирус.

Дополнително, беа запрашани и за искуството насилство на интернет во улога на сведок, каде што резултатите покажуваат дека 8% од испитаниците сведочеле на интернет насилство над 10 пати во последните 3 месеци, а сумарно, 59% сведочеле барем еднаш. Поконкретно, 39% од испитаниците имаат сведочено насилство на интернет 1 – 5 пати, 12% имаат сведочено насилство на интернет 5 – 10 пати, 3% имаат сведочено насилство на интернет 10 – 20 пати, а над 20 пати имаат сведочено 5% од испитаниците. 41% од испитаниците имаат наведено дека во последните 3 месеци никогаш не сведочеле кибер насилство.

Најчесто, насилството на интернет е забележано на Фејсбук (47%), но скоро сличен е и процентот за Инстаграм (40%), 3% ја избрале опцијата Снепчет, 3% Јутјуб, а 0,4% Твитер. Во исто време, убедливо најчесто користена мрежа е Инстаграм (79%), следна е Фејсбук со 6%, па Јутјуб со 8%, па Снепчет со 4%, а последна е Твитер со 1%.

3.4 Профил на средношколски насилник на интернет

Во овој дел се вклучени прашања поврзани со различните карактеристики на насилниците, како: блискост со жртвите, анонимност, возраст, пол, намера и емоционална состојба.

Во првиот дел, резултатите покажуваат дека блиските пријатели (29%), луѓе кои ги познаваат, но со кои не се дружат (27%), и луѓето коишто не ги познаваат (33%) се скоро еднакво застапени (по една третина) во случаите на насилство на интернет. Скоро еднаква е застапеноста и на анонимните насилници (44%) и насилниците со наведено име и презиме (46%). Поголем дел од испитаниците се изјасниле дека најчесто се вознемирени или навредени од машки лица (56%).

Според резултатите, насилството на интернет најчесто се јавува меѓу врстници (58%), по што следува и насилството од постари кон помлади ученици (27%), а најмалку е застапено насилството од помлади кон постари (5%).

Насилниците најчесто се ученици од друго училиште (54%), но голем е и процентот (33%) на насилството на интернет во рамки на исто училиште.

Како причини поради кои задеваат на интернет, на прашање со можност за избор на повеќе од еден одговор, 57% навеле дека тоа го прават од шега, 18% од досада, 11% од одмазда, 8% како провокација, 1% од завист.

Во однос на емоционалната состојба поврзана со ситуациите во кои тие се нашле во улога на насилник на интернет, на прашање со можност за избор на повеќе од еден одговор, 37% одговориле дека се чувствуваат виновно, 32% одговориле засрамено, 22% разочарано, 8% луто, 5% радосно, 5% возбудено, 4% исполнето, 4% гордо.

Доколку се обидеме да направиме профил на типичен средношколски насилник на интернет, еднакво е веројатно тој да е близок пријател, познајник или непознат на жртвата. Дополнително, скоро еднакво е веројатно дека е анонимен, колку што е веројатно да биде потпишан со вистинското име и презиме. Според испитаниците, почесто се работи за средношколец од машки пол и најчесто е на иста возраст со жртвата, а учи во друго училиште. Најчесто се наоѓа во улога на насилник од шега, а се чувствува виновно или засрамено поради својата постапка.

3.5 Ставови на средношколците во однос на различните аспекти поврзани со насилството на интернет

Во овој дел од анкетата, средношколците беа соочени со одреден број ставови поврзани со насилството на интернет и требаше да ја одредат својата согласност на скала од 1 до 5, при што 1 означуваше дека воопшто не се согласуваат со дадениот став, 2 дека делумно не се согласуваат, 3 дека немаат јасен став, 4 дека делумно се согласуваат и 5 дека целосно се согласуваат.

- Најголем процент (84%) од испитаниците делумно или целосно се согласуваат дека нивните врсници често немаат храброст да ги кажат во живо работите што ги пишуваат на интернет.
- 61% делумно или целосно се согласуваат дека кибер насилството трае подолго и дека не е нешто што се случува еднаш и престанува.
- 61% делумно или целосно се согласуваат дека оние кои задеваат други на интернет најчесто се физички помоќни или, пак, нивниот социјален статус е повисок отколку оние кон коишто е насочено задевањето.
- 58% делумно или целосно се согласуваат дека оние кои навредуваат на интернет се истите оние кои го прават тоа и во физичкиот простор на училиште.
- 83% делумно или целосно се согласуваат дека насилството на интернет остава последици кај жртвата.
- 52% целосно се согласуваат дека професорите скоро воопшто не се запознаени со задевањето и исмевањето на социјалните мрежи меѓу своите ученици. Дополнителни 21% делумно се согласуваат.
- 51% воопшто не се согласуваат дека жртвите на задевање и исмевање на социјалните мрежи најчесто си го заслужуваат тоа, додека, пак, 17% делумно не се согласуваат, а 18% немаат јасен став.
- 50% воопшто не се согласуваат дека луѓето на кои им веруваат и ги ценат не гледаат ништо лошо во пишувањето навредливи коментари и праќање слики со насилна или сексуална содржина како форма на шегување. Дополнителни 12% делумно не се согласуваат.
- 50% делумно или целосно се согласуваат дека работите напишани на интернет не можат да ги навредат.
- 45% делумно или целосно се согласуваат дека многу од нивните врсници имаат лажни профили на социјалните мрежи кои ги користат за да задеваат или исмејуваат некој друг, додека 18% немаат јасен став.
- 42% делумно или воопшто не се согласуваат дека повеќе им пречи кога некој ќе ги навреди на интернет отколку во живо.
- 38% делумно или целосно се согласуваат дека кога ќе напишат некаков коментар за некого на интернет, подоцна им е криво.
- 26% делумно или целосно се согласуваат дека исмејувањето и задевањето се случуваат за време на часовите. 5% целосно се согласуваат, 28% воопшто не се

согласуваат, 20% делумно не се согласуваат, 21% делумно се согласуваат, 26% немаат јасен став.

- 20% воопшто не се согласуваат дека жртвите на задевање и исмевање на социјалните мрежи најчесто враќаат со иста мера кон оној кој ги напаѓа. Дополнителни 24% делумно не се согласуваат, а 27% немаат јасен став.

3.6 Препознавање на различните форми на насилство на интернет

Во овој дел од прашалникот целта беше да се испита колку средношколците го препознаваат насилството на интернет и надвор од него. Водени низ конкретни примери, средношколците требаше да одговорат во колкава мера се согласуваат дека наведеното може да се карактеризира како насилство.

Општиот заклучок е дека средношколците во голема мера умеат да ги препознаат различните форми на насилство на интернет. Како најмногу препознаено насилство на интернет беше наведено објавувањето засрамувачка и деградирачка содржина (83%), додека најмалку препознаен вид насилство беше исклучувањето од групен чет, без тоа претходно да биде побарано од исклучениот/исклучената и без исклучениот/исклучената некој да има повредено во рамки на комуникацијата (34%).

- 83% се согласуваат или сосема се согласуваат дека е насилство кога некој ќе објави засрамувачка и деградирачка содржина (слика, текст или видео) за некој друг, без негова/нејзина дозвола.
- 75% се согласуваат или сосема се согласуваат дека е насилство кога некому ќе му биде променета лозинката на некој од неговите профили на социјалните мрежи, без негово знаење.
- 72% се согласуваат или сосема се согласуваат дека форма на насилство е кога ќе се напише нешто од туѓ профил – јавно, во форма на објава или, пак, во приватен чет, без сопственикот на профилот да даде согласност за тоа.
- 71% се согласуваат или сосема се согласуваат дека е насилство кога некој ќе напише некому коментар на некоја социјална мрежа со цел да го исмее.
- 65% се согласуваат или сосема се согласуваат дека е насилство кога некој ќе напише некому заканувачки пораки, понекогаш и само на шега, но тој што ги добива смета дека се сериозни.
- 60% се согласуваат или сосема се согласуваат дека е насилство кога некому ќе му биде испратена порака, слика или видео со насилна, непријатна или сексуална содржина, без претходно да се согласил на тоа.
- 60% се согласуваат или сосема се согласуваат дека намерното праќање компјутерски вирус е форма на насилство.

Кога станува збор за исклучувањето ученик од групен чет, без некому да наштети и без да побара да биде исклучен од четот, 19% воопшто не се согласуваат дека ова е насилство, 14% не се согласуваат дека ова е насилство, 32% ниту се согласуваат, ниту не се согласуваат дека ова е насилство, 20% се согласуваат дека ова е насилство, 14% сосема се согласуваат дека ова е насилство.

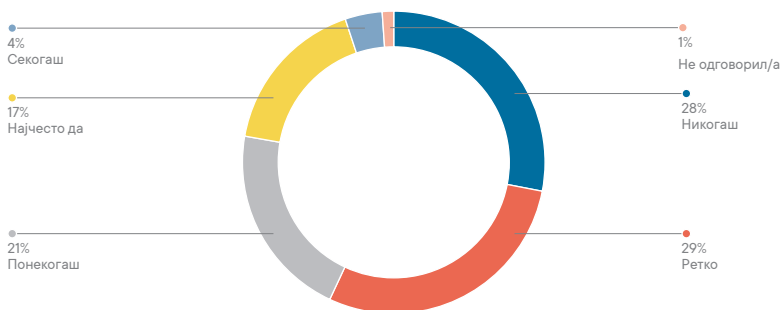
Дополнително беа поставени и неколку прашања поврзани со насилството кое не се случува на интернет, од каде што може да се заклучи дека класичните форми на насилство се попрепознаени (над 75% за секоја од формите).

3.7 Механизми за справување со насилството на интернет

Последниот дел од анкетниот прашалник беше посветен на механизмите за справување со насилството на интернет и за негово пријавување. Резултатите покажуваат дека средношколците ретко го пријавуваат насилството на интернет, иако добар дел од нив барем понекогаш имаат потреба да пријават. Дополнително, тие не се запознаени со механизмите, и во училиштата не се дискутира на оваа тема. Најчести начини за справување се игнорирање и блокирање на насилникот. Во однос на тоа кај кого би се обратиле за помош, според резултатите, средношколците најголема доверба имаат во пријателите и родителите, потоа следуваат браќата и сестрите и момчињата и девојките, а институциите и стручните служби се наоѓаат на дното на списокот.

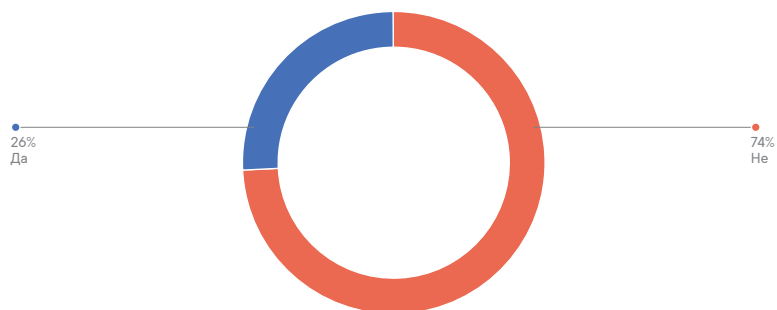
Имено, 42% од испитаниците барем понекогаш имаат потреба да пријават кога ќе доживеат непријатно искуство на интернет. Поконкретно, 28% никогаш немаат потреба, 29% ретко, 21% понекогаш, 17% најчесто да, а 4% секогаш имаат потреба да споделат.

Дали кога ќе доживееш непријатно искуство на интернет, имаш потреба да пријавиш?

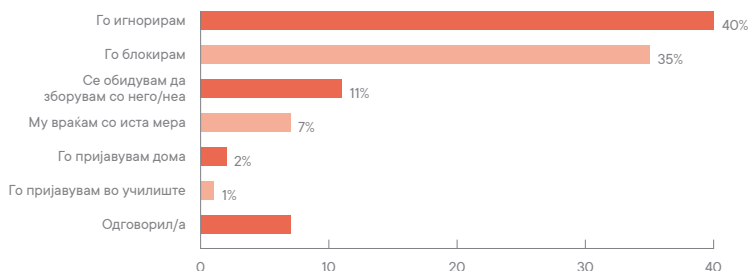
И покрај тоа што голем дел испитаниците имаат потреба да побараат помош, 74% од нив не знаат кои механизми им стојат на располагање во случај на онлајн насилство, додека 26% се изјасниле дека се запознаени со механизмите. Дел од механизмите посочени од страна на испитаниците, кои се изјаснија за запознаени со нив, беа: полицијата, можноста за директно пријавување на социјалната мрежа, можноста за блокирање на сторителот, пријавување кај возрасен, родител, професор или педагог, кај организации.

Дали знаеш кои механизми ти стојат на располагање во случај на насилство на интернет?

Во однос на тоа како се справуваат во случај на насилство на интернет, резултатите покажуваат дека 40% го игнорираат насилникот, 35% го блокираат, 11% се обидуваат да зборуваат со него/неа, 7% му враќаат со иста мера, 2% пријавуваат дома, а 1% го пријавуваат во училиште.

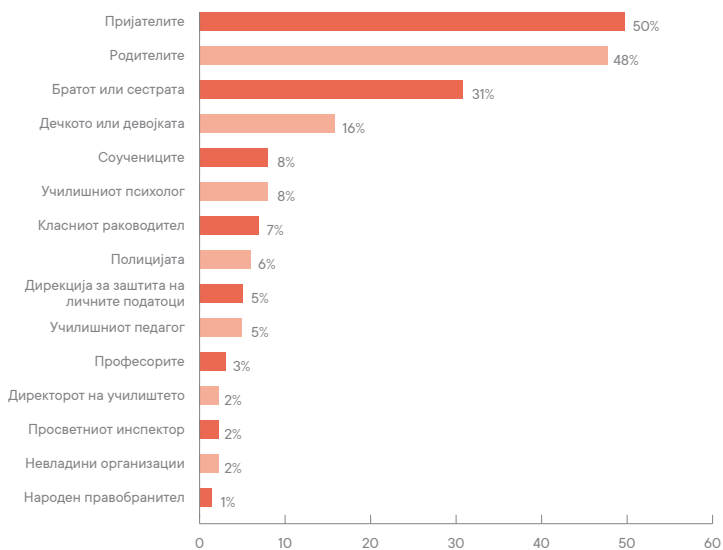
Како се справуваш во ситуација кога некој те задева и те навредува на интернет?

Во однос на тоа дали пријавуваат кога ќе доживеат непријатно искуство на интернет, 43% се изјаснија дека никогаш не пријавуваат, 24% ретко, 17% понекогаш, 10% најчесто да, а 3% секогаш. Интересно е да се напомене и дека 95% од испитаниците никогаш немаат пријавено онлајн насилство извршено врз нив.

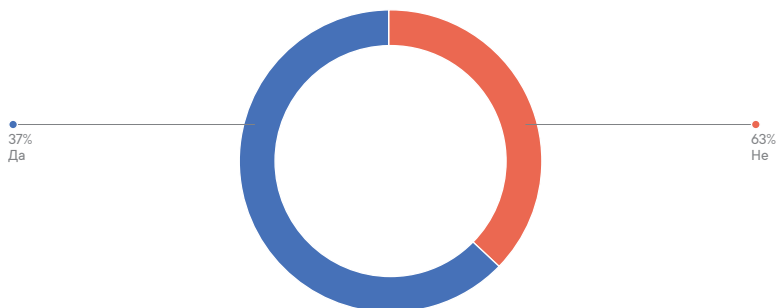
Следното прашање, кое дозволуваше избор на повеќе опции, се однесуваше на пријавувањето и барањето помош, и според одговорите, 50% најпрвин би се обратиле кај пријателите, 48% кај родителите, 31% кај братот или сестрата, 16% кај момчето или девојката, 8% кај соучениците, 8% кај училишниот психолог, 7% кај класниот раководител, 6% кај полицијата, 5% кај Дирекцијата за заштита на личните податоци, 5% кај училишниот педагог, 3% кај професорите, 2% кај директорот на училиштето, 2% кај просветниот инспекторат, 2% кај невладини организации, 1% кај Народниот правобранител. Преостанатите неколку одговори посочуваат дека сами би го решиле или никаде не би пријавиле бидејќи не веруваат дека некој нешто ќе преземе.

Кај кого попрво би се обратил/-а доколку некој те задева или навредува на интернет?

И за крај, 63% од испитаниците се изјасниле дека во нивните училишта не се зборува на темата врсничко насилство на интернет, а 37% се изјасниле дека се зборува.

Дали на часовите во училиштето се зборува на темата врсничко насилство на интернет?

4. Наоди од интервјуата и од фокус групата

Во рамките на квалитативниот дел од истражувањето беа спроведени вкупно 5 интервјуа: со училиштен психолог, со професор, со психолог – наедно и семеен советник од приватна практика, со специјалист за социјални медиуми и со активист за безбедност на интернет. Дополнително, беше формирана и една фокус група средношколци од 4 различни средни училишта. Целта на квалитативниот дел беше дополнување на квантитативните резултати со реални примери од секојдневието и добивање подетална слика за ставовите и условите на засегнатите страни.

4.1 Развојниот контекст во кој живеат средношколците

Целната група на ова истражување беа средношколците, па најпрвин е важно да се спомене контекстот на нивната фаза на развој. Во таа насока, психологот – наедно и семеен советник, ја опиша фазата на созревање на средношколците како бурен период:

„Обично, кога ти опишувам адолесценциите и ја опишувам фазата во којашто семејството се наоѓа кога има адолесценци, кажувам дека тоа е мал земјошрес, за целото семејство. Зошто? Затоа што тогаш се кршат семејни правила, можеби се преиспитуваат некои норми, некои верувања, некои идеали, тогаш се шестираат граници на родителите, тогаш адолесцентите се пронаоѓа, тогаш нешто офрла од семејството, нешто задржува.“

– ПСИХОЛОГ И СЕМЕЕН СОВЕТНИК

Од страна на професорката, спомената беше и критичната состојба со менталното здравје на средношколците:

„Ми се чини алармантно, и тог број еден е менталното здравје на оваа средношколска популација, бидејќи тие се растрепани помеѓу тој индивидуален пат во којшто им се случуваат сериозни драматични промени, хормонални, физиолошки, на секој план од нивното живеење...“

– ПРОФЕСОРКА ВО СРЕДНО УЧИЛИШТЕ

Беа истакнати и неколку ученички иницијативи кои укажуваат на потребата повеќе да се зборува со младите за менталното здравје. Беше

спомената и можноста општините да помогнат при отворањето младински центри каде што младите би имале можност да добијат соодветна поддршка за своето ментално здравје.

4.2 Навики за користење интернет кај средношколците

Во рамките на интервјуата и фокус групата, постоеше согласност дека интернетот е дел од секојдневието на средношколците:

„Веќе имаме генерација на којашто живеат со, секојдневието ѝ е на интернет; значи, од најмала возраст децата користат алатки како телефон, таблети итн., и од многу млада возраст веќе имаат свои профили и свој идентитет на интернет.“
– ПРОЕКТНА КООРДИНАТОРКА И АКТИВИСТКА ЗА БЕЗБЕДНОСТ НА ИНТЕРНЕТ

„Денес буквално сите деца се раѓаат со технологија. Значи, првин стигаат до некаква интеракција со технологија, второ ја гледаат својата мајка, третишто е веќе апаратот или телефонот.“
– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Средношколците, кои беа дел од фокус групата, едногласно констатираа дека поминуваат голем дел од нивното време токму на интернет, и тоа, најчесто за непродуктивни цели. Според нив, користењето интернет има прераснато во навика кај средношколците – навика со која ги пребрдуваат моментите на досада, а понекогаш се граничи и со зависност која дел од нив би сакале да ја надминат.

Во рамки на училиштето, средношколците наведоа дека користењето интернет е присутно за време на одморите, но и за време на училишните часови, иако според нив, тоа не е дозволено доколку не е поврзано со наставата. Според нивните видувања, професорите ја забележуваат појавата на користење интернет и се свесни за користењето на телефоните за време на часот, но ретко преземаат некакви мерки, а често се случува и тие самите да ги користат своите телефони додека предаваат.

Во поединечни училишта беше наведено дека се прават напори за надминување на ситуацијата со прекумерното користење на телефоните за време на часовите – преку задолжително оставање на телефоните на средношколците во организатори за телефони, пред почетокот на часовите. За дел од учесниците во фокус групата ова не е соодветно решение и препорачуваат искористување на технологијата во насока на училишните цели, наместо нејзина забрана. Другите го истакнаа ризикот средношколците повторно да го пренасочат своето внимание кон социјалните мрежи.

4.3 Дефиниција, карактеристики и типови насилство на интернет

Во однос на тоа која е дефиницијата за овој тип насилство, за време на фокус групата беше констатирано дека тоа зависи од самата жртва и нејзината сензитивност, односно, дека различни индивидуи може да бидат повредени од различни постапки.

Како тема се наметна и повторливоста на насилството на интернет како дефинирачки елемент на насилството на интернет. Според активистката, повторливоста е карактеристика на насилството на интернет, иако не треба само според неа да се одлучува дали нешто е категоризирано како насилство на интернет.

Според учесниците во фокус групата, насилството на интернет може да биде посериозно од класичните типови насилство поради можноста за лесна дистрибуција на содржината која е креирана, како и потенцијалот жртвата повеќепати да биде изложена на еднократно креираната содржина, што не е случај кај традиционалните видови насилство. Дополнително, вршењето насилство на интернет е поедноставно и поради можноста за анонимност на насилникот, која овозможува негово безгрижно и своеволно дејствување без да биде подложен на последиците од своите акции. Наедно, беше спомената трајноста на содржините кои се објавуваат на интернет и малата шанса тие целосно да бидат отстранети од интернет-просторот.

Специјалистот за социјални медиуми се согласи дека интернетот го зголемува влијанието на насилните постапки денес, во споредба со времињата кога паметните уреди и интернетот воопшто не биле секојдневие.

„Знаеште како, можеби физички не е, бидејќи не може брзку комјутер некој да ве удри, меѓутоа доволно е да ве наџера сами да се удриш.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Ова беше дополнето и од училишниот психолог кој истакна дека е навистина тешко да се најде засолниште од овој тип насилство бидејќи има потенцијал да биде присутно константно и насекаде – и кога жртвата ќе се врати дома и при спиење. Од друга страна, како олеснителна околност беше наведено тоа што интернетот е алатка која овозможува полесно и побрзо решавање на проблемите и нивна детекција од страна на надлежните институции доколку постојат заложба и заинтересираност за тоа.

Понатаму, во рамки на разговорите со засегнатите страни беа споделени неколку општи типови насилство:

- Ситуации на засрамување на жртвата преку навредливи пораки кои се повторуваат повеќепати и каде што доаѓа до кибер демнење (stalking).
- Праќање и јавно споделување приватни информации, фотографии, видеа и лични податоци.
- Креирање лажен идентитет.
- Онлајн војна – преку Месинџер, чет, е-пошта... јавно малтретирање и напад со лош и негативен јазик, слики кои се извадени од контекст, каде што жртвата е свесна за насилството.
- Ситуации каде што жртвата е исклучена од комуникацијата во рамки на која се случува насилството врз неа.

Дополнително беа истакнати и некои поконкретни видови кои произлегуваат од лично искуство на соговорниците:

- Објавувањето деградирачки видеа.
- Објавување фотографии од средношколци со провокативна или порнографска содржина од лични профили и креирање специјални профили на Инстаграм со разголени фотографии од различни извори, при што нема дозвола од страна на оние кои се застапени во содржината.
- Вербално исмејување и засрамување – директно или затскриено.
- Правење лажни профили и коментирање преку нив.
- Креирање групи во кои се додаваат многу луѓе и се споделуваат навредливи содржини.

Како предмет на насилството од страна на средношколците најчесто беше наведен физичкиот изглед, особено кај девојките.

Во однос на насоченоста на насилството, средношколците и професорката споделија дека дел од него е насочено и од средношколците кон самите професори.

4.4 Профили на жртви, насилници, сведоци и критериуми за соучество и понесување одговорност

Кога станува збор за карактеристиките на жртвата, беше истакнато дека најчесто станува збор за ученици кои се отугени од групата, понетипични, поинтровертни, поизолирани, кои немаат изградено механизми за одбрана или, пак, се нови во класот. Беше напоменато и практичното искуство со советување средношколци во рамки на кое се вклучени ученици кои не успеваат да се вклопат во новата средина и да остварат контакт со другите од класот, што резултира со изолираност и чувство на отфрленост. Во дискусијата поврзана со особините на насилниците беше споменато дека

изложеноста на децата на неадекватна содржина може негативно да влијае врз нивниот развој и да ги поттикне на насилно однесување.

За време на фокус групата, имаше поделени мислења во однос на тоа дали насилниците се свесни за последиците од своите постапки. Според некои од средношколците и според интервјуто дадено од професорката, насилниците многу често дејствуваат без воопшто да ги земат предвид последиците. Дел од средношколците, пак, сметаа дека свесноста за влијанието на постапките на насилникот врз жртвата се подразбира и дека многумина тоа го прават свесно. Понатаму, се спомена дека не станува секогаш збор за насилство од помокен кон послаб ученик, бидејќи интернетот дава можност насилниците да се однесуваат похрабро отколку во реалноста. Како мотивација на насилниците беа напоменати желбата да бидат интересни, да се истакнат и да доминираат над другите, да искажат љубомора или, пак, намера да ја повредат жртвата.

Кога станува збор за сведоците на насилство, учесниците во фокус групата споделија дека развојот на интернет-технологиите придонел кон намалување на емпатијата кај средношколците и во случаи на каков било вид насилство или непријатна ситуација, а од улога на сведок, тие да „имаат потреба да снимаат, наместо да помогнат“ (*Матурантка во скопска гимназија*). Дополнително беше искоментирана тенденцијата на придружување кон насилните и навредливи коментари кога еднаш ќе бидат започнати од некого.

Во иста насока беше споделено дека сведоците многу ретко се спротивставуваат на насилникот, иако тоа, според искуствата споделени од средношколците, знае да биде ефикасен начин за справување и помош на самата жртва. Како причина за оваа појава беше истакнат ризикот сведокот кој застанал во одбрана на жртвата да стане мета на насилството.

Од друга страна, беше спомената неизвесноста која е проследена со самото пријавување на насилството од улога на сведок. Неизвесност за последиците од таа пријава и ризикот токму пријавувањето да ја влоши состојбата, и жртвата да трпи уште поголемо насилство.

„Не секогаш сме виновни ако не преземеме ништо зашто не знаеш кои се последиците. Не знаеш што е правилно.“

– МАТУРАНТКА ВО СКОПСКА ГИМНАЗИЈА

Во поглед на соучеството во насилство, психологот истакна дека и самото споделување на насилната содржина, без таа да биде креирана од оној што ја споделува, само во некои случаи може да се земе како критериум за соучество. Генералниот став на учесниците во фокус групата беше дека доколку не бидат преземени чекори за спречување на насилството од страна на сведокот, тогаш тој спаѓа во категоријата соучесници, но имаше и одредени примери за кои имаше отстапување од овој став.

Поконкретно, дел од учесниците сметаа дека постои одговорност само доколку станува збор за физичко присуство на местото на насилството, но не и при пресретнување видео од истото тоа насилство на интернет:

„Ако само го видиш видеото, не си соучесник, но во живо си соучесник...“

– УЧЕНИЧКА ОД ВТОРА ГОДИНА ВО СКОПСКА ГИМНАЗИЈА

Во преостанатиот дел од дискусијата, која се однесуваше специфично на насилството на интернет, одлуката беше едногласна дека преземањето активности за справување со насилството на интернет на кое сме биле сведок претставува соучество:

„Во овој случај ако не ‘рипортинеш’, ако лајкнеш или споделиш, соучесник си...“

– УЧЕНИЧКА ВО ВТОРА ГОДИНА ВО СКОПСКА ГИМНАЗИЈА

Впечатливо е дека во случај на насилство на интернет, учесниците од фокус групата ја лоцираа одговорноста за насилството не само кај насилникот туку и кај жртвата, особено доколку жртвата дозволува тоа насилство да продолжи, не преземајќи никакви активности за да го запре. Сепак, беше истакнато дека секоја жртва не поседува еднаков капацитет да пријави. Пријавувањето од страна на лица од машкиот пол беше наведено како попроблематично поради социјалните притисоци и срам од пријавувањето. Како и да е, откако случајот ќе биде пријавен, според учениците во фокус групата, одговорноста е кај надлежните/возрасните.

4.5 Последици од насилството на интернет

Од страна на психологот беше споделен пример на насилство на интернет манифестирано преку исклучување од групна порака кое кај ученикот резултирало со одбивност кон училиштето, немотивираност за учење, отсутствување и бегање од часови.

Дополнително, беше даден и осврт на позицијата на жртвата, како и други последици кои може да ги има:

„Кај жртвите е присутен страв, срам, лутина, бес, збунетост, паника и анксиозност. Доколку овие емоции се носат од децата коишто сега се адолесценти, многу често се случува која ќе пораснат притоа сè уште да бидат, дури и во ситуации или средина каде што има непозната група на луѓе. Подоцна тоа може да се развие во социјална анксиозност, недоверба кон групите луѓе, порицани односи со останатите.“

– ПСИХОЛОГ И СЕМЕЕН СОВЕТНИК

Како дополнителни последици беа наведени и чувството на ранливост, раздрозливост и немоќ кај жртвите, како и развивањето чувство на помала вредност во споредба со другите.

Како карактеристична особина на насилството на интернет беше напоменат фактот дека не знаеме секогаш од каде и од кого доаѓа насилството, што доведува до влошување на состојбата и до уште една специфична последица: кај жртвата доаѓа до развивање на страв од околината и од други потенцијални лица кои би можеле да ѝ наштетат.

Во интервјуто со активистката, беше дополнително напоменат притисокот со кој се соочува жртвата како последица на изложеноста на насилство на интернет:

„Насилството на интернет најчесто не е 'еден на еден', иако има и такви ситуации. Скоро секогаш се повеќемина насроти еден, и тоа создава многу јолем притисок кај оној кој е жртва и практично прави да се чувствува како целиот свет да е свртен против неј/неа.“

– ПРОЕКТНА КООРДИНАТОРКА И АКТИВИСТКА ЗА БЕЗБЕДНОСТ НА ИНТЕРНЕТ

Наедно, беше посочено и дека зависноста од интернет е толку многу голема, особено кај младата популација, што може да се третира како психолошка зависност. Земајќи го тоа предвид, пребродувањето на последиците од секое штетно или неадекватно однесување на интернет е навистина отежнато.

4.6 Препознавање и застапеност на насилството на интернет кај средношколците

Според психологот и семеен советник, степенот на свесност за насилството на интернет сè уште е на ниско ниво кај сите директно засегнати страни – и кај средношколците и кај родителите и кај училишниот кадар:

„Кога станува збор за проблем со врсници, не се најменува насилството на интернет затоа што сметам дека сè уште не се дејктира како еден вид на насилство. Ниту родителите, ниту, пак, професорите знаат и умеат тоа да го препознаат и баш поради тоа неинформираност и неумење да се забележи, адолесцентите многу често знаат да бидат повлечени, да чувствуват дека нешто не е во ред, ама да не знаат зошто тоа е така.“

– ПСИХОЛОГ И СЕМЕЕН СОВЕТНИК

Ова го потврди и училишниот психолог споделувајќи дека во последниот период од две години немало пријави за врничко насилство на интернет (иако претходно имало такви случаи).

Дополнително, училишниот психолог ја истакна потребата да се работи со професорите за нивно подобро запознавање со темата, како и за зголемување на нивната заложба за третирање на проблемот.

„Она што можам да ја кажам е дека, генерално, професорите имаат многу ограничени знаења за темата. Една група можеби го препознава и се обидува барем да пријави и да интервенира. Меѓутоа, многу толем дел од наставниците го негираат проблемот. Со оглед на тоа дека дел од меѓуврсничкото насилство се случува надвор од часовите, тоа остава простор наставниците да не се бават со тој проблем... Дури јас би рекла дека свесноста кај учениците е многу повисока за овие проблеми отколку кај наставниците.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Кога станува збор за застапеноста, според учесниците во фокус групата, врничкото насилство на интернет е честа појава, иако дел од нив сметаат дека не е почеста од класичните типови врничко насилство.

Од друга страна, училишниот психолог смета дека:

„Насилството и кибер насилството се позастајени отколку што сме свесни за тоа бидејќи ако земеме дека секој клас си има своја трупца на Вајбер или на Фејсбук или дека тие се трупци коишто постојат независно од професорите, значи самите ученици ги креираат – тоа е едно поголемо поле на коешто ние имаме многу малку увид. И многу е позастајено отколку што сме ние во овој момент спремни и способни да реагираме.“

– училишен психолог

Со ова се согласува и активистката која сподели дека насилството на интернет како појава е многу зачестено во последно време, особено меѓу тинејџерите на социјалните мрежи. Дополнително, според обемот, „најчесто злоупотребите се случуваат на Фејсбук“. Како фактор кој влијае на ова беше споменато и тоа што Фејсбук и Инстаграм како пример се различни како платформа и се разликуваат можностите за некоја злоупотреба – на Фејсбук се поголеми доколку се земе предвид обемот на податоци кои се сподедуваат таму, начинот на кој се прикажуваат и начинот на којшто Фејсбук ги користи податоците.

4.7 Справување со врничкото насилство на интернет

4.7.1. Условите на психолозите и стручните служби, нивниот пристап и нивната подготвеност

Во крајна инстанција, според професорката, пожелно е случаите на врничко насилство да бидат процесирани од страна на психолошко-педагошката служба, како тело со најголеми ингеренции и експертиза во областа, а наедно, и како тело кое може да ја гарантира приватноста на учениците во целиот тој процес.

И покрај тоа, според училишниот психолог во средно училиште со кого беше спроведено интервју, стручните служби се многу слабо екипирани – се случува да има само еден психолог на повеќе од 1000 ученици, иако според некои стандарди, препораката е да има еден психолог на 300 ученици. Беше истакнато и дека премалку време и простор се оставаат на превентивниот сегмент бидејќи службите постојано се наоѓаат во состојба на интервенција или административно работење. Наедно, како важен фактор кој влијае на квалитетот на советувањата кај психологот, беа споменати и просторните услови на училиштето – односно, потребата да се овозможи безбедна физичка средина каде што учениците *насамо*

ќе можат да се консултираат со психологот, а не во простории со уште по неколку вработени.

Беше забележано дека службите се многу малку поддржани, иако треба да бидат столбот на едно училиште за справување со ваков тип проблеми.

„Се уште нема човечки капацитети, стручен капацитет којшто оваа тема ќе ја издигне на посериозно ниво... Земеме помала плата од кој било наставник со класно раководство, што кажува доволно за нашиот третман... Итоташ е јасно дека во овој момент, ниту Министерството, ниту општинството ја соледува значајноста на стручните служби... и тие се толку ефикасни, толку функционални колку што се поддржани, колку што се работи со нив. Да се надеваме дека во иднина ќе има промени.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

„Ако општинството ме вреднува помалку отколку кој било наставник со класно раководство, како можам јас да бидам некој што ги советува и ги менува наставниците во нивната работа?“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Според училишниот психолог, дел од учениците имаат навика да се обраќаат на службата, особено доколку се воспостави добар контакт во прва година. Во тие случаи учениците се соработливи и во стручните служби гледаат систем на поддршка во текот на целото средно образование, а неретко и по матурирањето. Тој прв контакт најчесто се прави со презентации за работата на стручните служби во паралелките од прва година или, пак, се воспоставува преку класните раководители и разновидните проектни активности.

Дополнително, беше напоменато и дека справувањето со врничкото насилство на интернет и надвор од него претставува процес низ кој треба да се обезбеди поддршката и на родителите – не само на жртвата туку и оние на насилникот, зашто и тие и нивните деца, кои манифестираат насилно однесување, ја имаат истата потреба од поддршка и помош како и жртвите и нивните родители.

Како светла точка беше истакната и соработката меѓу стручните служби на училиштата. Беше споменато постоењето официјален актив на стручни служби и за средни и за основни училишта во Скопје и во други градови во Северна Македонија. Во рамки на тој актив заедно се спроведуваат активности и истражувања, а меѓусебно се споделуваат и искуства и информации за справувањето со насилството меѓу учениците.

Од друга страна, за време на разговорот со психологот од приватна практика беше нагласен несоодветниот однос кај некои од стручните служби за справување со проблемот. Некои од нив не ги гледаат кај себе надлежноста и одговорноста за врничкото насилство на интернет

бидејќи, во еден дел, тоа се случува надвор од училишниот двор. Па така, одговорноста ја префрлаат кај родителите и кај децата или, пак, кај другите служби. Нејзина препорака е да им се помогне во најбрз можен рок на децата кои се соочуваат со насилство на интернет, без разлика на чија територија се случило насилството.

„Јас би рекла да не се гледа на децата како на пини-пони шойче, па да го прејфракаат – оди кај директор, оди кај класниот, оди кај други наставник – мора да постојат процедури и системски решенија за како самиот процес треба да тече и да се реши.“

– ПСИХОЛОГ И СЕМЕЕН СОВЕТНИК

4.7.2. Улогата, условите и подготвеноста на професорите за справување со врничкото насилство на интернет

Според професорката со која беше спроведено интервју, поради големиот број ученици во една паралелка, често е невозможно да се допре до секој од учениците и да се увидат нивните проблеми. Како неформален механизам посочи дека професорите знаат да останат по часовите и да поразговараат со учениците, но дека и за тоа постои недостиг на време.

„Во нашиот систем на екс катедра нема доволно простор за индивидуалните проблеми, и учениците немаат навика да зборуваат отворено и немаат доверба во образовниот систем, и постојат дел од учениците остануваат, за жал, сами да се справуваат со своите проблеми.“

– ПРОФЕСОРКА ВО СРЕДНО УЧИЛИШТЕ

Во исто време, според училишниот психолог, улогата на професорите во справувањето со врничкото насилство е клучна затоа што тие се оние кои имаат најдиректен пристап до самите ученици и кои може да создадат отворена атмосфера која, меѓу другото, би овозможила и решавање на проблемите од ваков карактер. Сепак, кога станува збор за врничкото насилство, и особено врничкото насилство на интернет, беше потенцирано дека професорите моментално ја немаат соодветната стручна подготовка.

„Реално е дека наставниците се прејупени сами на себе. Освен можеби некои интерни обуки кои сме ги имале за отворено и прејознавање на овој проблем, тие не се ни обучени, нишу, пак, од нив се очекува да бидат. Досега не е дојдено до некаква идеја за системско решавање на овој проблем.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Во дел од разговорот, професорката ја сподели нејзината перспектива околу можноста професорите да го препознаат насилството, како и за клучниот фактор – дигиталната писменост, која влијае врз таа нивна подготвеност:

„...меѓутоа кибер насилството е посултилно, што е скриено, појојтиснајто, многу често и жртвата нема храброст да преземе или да пријави некое такво искуство. Професорите треба првенствено да се обучени, да имаат некоја елементарна дигитална писменост, да знаат како изгледаат тие нивни социјални мрежи, како комуницираат меѓу себе, како функционираат тие платформи. Не можеш да предаваш на средношколци, а да не знаеш како функционира Инстаграм.“

– ПРОФЕСОРКА ВО СРЕДНО УЧИЛИШТЕ

Во овој сегмент постоеше согласност и од специјалистот за социјални медиуми, според кој, технолошките разлики меѓу некои од професорите и децата се премногу големи.

Во иста насока, од страна на училишниот психолог беше истакната и потребата од поголема отвореност кон прашањето и соочување со проблемот, наместо негово прикривање.

„Моите пријатели се, секако, како училиштите да бидеме отворени за темата, да не ја негираме, да не прикриваме дека има насилство, туку да се обидуваме да следиме што се случува ново во овие модерни облици на комуникација кај учениците, за да бидеме во тек каде се може да се појавува насилството и во какви форми.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Понатаму, како фактор кој влијае врз ангажираноста на професорите за справување со (интернет) насилството меѓу учениците беше наведен недостигот на соодветна мотивација на наставниот кадар и на механизми за наградување на успешните.

Во поглед на соработката меѓу засегнатите страни, беше наведено дека сè уште постои неусогласеност во заедничкото справување со проблемот меѓу родителите и училишните служби, како и дека нема формално меѓуучилишно здружување на професори кое го адресира врсничкото насилство.

4.7.3. Улогата на родителите

Како значаен аспект поврзан со улогата на родителите беше потенцирана потребата родителите на жртвите и родителите на насилниците да понудат поддршка и разбирање за своите деца, т. е. децата да стекнат сигурност и

доверба дека можат да дискутираат со родителите и заеднички да стигнат до решение со помош на одговорните лица од училиштата.

Дополнително, родителите беа охрабрени да ги поттикнат своите деца да побараат стручна помош и надвор од училиштето, бидејќи училиштата не успеваат секогаш да им помогнат на сите ученици.

„...ајсолутино советувам и психолошко советување на жртивата и на насилничкиот, родителите да бидат тивка и јорни во барање поддршка, тие ученици да посетуваат психолози, затоа што им треба за да можат поусешно да се вклучат во живото и да си го зачуваат своето психичко здравје. Затоа што не секогаш училиштата, морам да бидам реална, успеваат да бидат поддршка и успеваат да ги разрешат сите проблеми на врсничко насилство.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Ова го препорача и психологот и семеен советник, според кој посетата на стручно лице треба да биде практика, независно од интензитетот на насилството:

„Прег сè, препорачувам да се побара стручна помош која ќе се случи тоа [врсничко насилство на интернет], независно од интензитетот на насилството. На тој начин, жртивата ќе добие лице во којшто ќе има доверба, ќе има сигурност и ќе најде сигурност за справување – преку работата на себе, а во однос на сето она што е доживеано. Доколку во иднина повторно се случи такво нешто, ќе чувствува сигурност при справувањето и ќе ги знае начините со коишто може да се заштити себеси. Прег сè, целта е никога и тоа повторно да не се случи.“

– ПСИХОЛОГ И СЕМЕЕН СОВЕТНИК

Понатаму, активистката сподели дека еден заклучок во рамките на еден проект за безбедност на интернет бил и тоа дека децата не покажувале, ниту дома, ниту на училиште, дека имале проблем сè додека тој проблем не стане толку многу голем што детето веќе не може да го поднесе ниту психички, ниту на друг начин.

Како препорака до родителите беше посочено дека е важно да стекнат вештини за препознавање одредени промени во однесувањето и расположението на нивните деца и за процена дали таа промена е поврзана со некаков тип насилство за кој тие не се свесни.

„Сметам дека ако не се тврне од родителите, ако тие не знаат да забележат, тогаш многу поешко ќе биде за сите нас коишто работиме во оваа област да поимеме на кој било друг начин да се решаваат проблемите.“

– ПРОЕКТНА КООРДИНАТОРКА И АКТИВИСТКА ЗА БЕЗБЕДНОСТ НА ИНТЕРНЕТ

Беше споделено и дека не е сигурно дали голем дел од родителите воопшто се свесни колку децата користат социјални мрежи и на кој начин, иако некои од нив знаат и користат и софтвер за родителска контрола. Наедно, беше истакнато и дека дури и возрасните не се доволно свесни и се согласуваат на секакви политики за приватност и услови за користење без да ги прочитаат, а децата не ни можат да ја разберат терминологијата која е користена во рамките на тие документи за да можат да дадат информирана согласност.

Според специјалистот, процената е дека многу мал дел од родителите користат софтвери за родителска заштита. Огромен процент од родителите не ни знаат за тие софтвери, иако во нив лежи потенцијал за справување со насилството на интернет.

Во однос на комуникацијата на родителите со нивните деца, беше охрабрен искрениот меѓусебен разговор како најважна алатка за превенција, при што не би се оставале неодговорени прашања, а со тоа, и простор децата да бидат принудени да ги најдат одговорите на друго, најчесто погрешно место. Дополнителен ризик претставува и можноста децата да ги применуваат тие штетни совети и да се стават себеси во опасност. Како превентивни активности беа препорачани дискусии во поглед на она што се случува во виртуелниот свет на децата. Елементарната свесност на родителите за секојдневниот виртуелен живот на децата беше посочена како неопходна и за овозможување навремена интервенција во случај на насилство. Финална насока беше родителите постојано да се информираат за развојот на технологијата за да можат да бидат доволно подготвени за превенција и интервенција.

Кога станува збор за вклученоста во училишниот живот на децата, беше препорачано заживување на советите на родители во училиштата во насока на надминување на предизвиците со кои учениците се соочуваат, преку споделување информации, искуства и добри практики.

4.7.4. Пријавување на насилството на интернет и конкретни механизми

Она што произлезе како заклучок од сите интервјуа беше препораката да се вклучат сите засегнати страни (во училиштето и надвор од него) во справувањето со насилството на интернет – насилникот, жртвата, нивните родители, сведоците, паралелката и родителите на другите ученици, професорите, училишната служба, општинските власти, медиумите и пошироката јавност – за да може да се очекува долгорочно решение.

„Власџа има најголема одговорност, но ако власџа е несвесна дека мора нешто да промени, мора вие да ѝ кажете: „Чекај, ова треба да го направиш“, затоа мислам дека тие училишни одбори, тие локални иницијативи, тие состаноци и во училиштата и во рамки на општините, градовите се нешто кое мора да профункционира.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Првенствено, училишниот психолог ја посочи важноста на самото пријавување, со што би се обезбедила навремена поддршка од страна на стручно лице. Сепак, како што беше наведено при разговорот, директните жртви најчесто не пријавуваат поради тоа што чувствуваат страв или, пак, не веруваат дека некој може да им помогне. Дел од сведоците, пак, не пријавуваат од страв дека ризикуваат и тие да станат жртва. Од тие причини, некогаш се случува и родителите да пријават во име на учениците. Нагласи дека пријавувањето е прв и неопходен чекор за решавање на проблемот.

„Учениците сè повеќе и повеќе го препознаваат [насилството]. Е сега, тиска е проблемот на пријавување затоа што јас над 1000 и нешто ученици не ни можам, ако не ми го пријават, да знам што се случува во паралелките.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Во интервјото со психологот и семеен советник, срамот и стравот дека пријавата ќе биде исмеана од страна на вработените во надлежните институции како нерелевантна беа наведени како дополнителни причини да не се пријави насилството.

Како поконкретен пропуст беше констатирано дека во моментот нема посебен кодекс за однесување на интернет – ниту за наставниот кадар, ниту за учениците. Оттука, како чекор кон решавање на проблемот се јавува можноста за воведување кодекси за однесување на интернет за сите вклучени во образовниот систем.

Навлегувајќи во институционалните мерки, беше споделено дека во зависност од сериозноста на насилството на интернет, има две надлежни институции од повисоко ниво кај кои можеме да се обратиме: Дирекцијата за заштита на личните податоци и Одделот за компјутерски криминал при Министерството за внатрешни работи (МВР).

Дирекцијата обработува одредени случаи поврзани со злоупотреба на личните податоци – сите оние податоци кои можат да идентификуваат едно лице – и има надлежност да врши инспекција во фирми кои се регистрирани во Северна Македонија. За фирми и веб-страници кои се регистрирани во странство, таа може да искомунуцира со нив во насока на бришење профили и лични податоци. Дополнително, доколку на Фејсбук биде избришан лажен профил поради претходна пријава, следниот обид за

креирање лажен профил со тие податоци подлежи под посилен филтер, со што би се спречило повторување на делото.

За сите дела кои спаѓаат под дефиницијата за компјутерски криминал, надлежноста е кај МВР, каде што преку компјутерска форензика може да се дојде и до IP адресата и до идентитетот на сторителот на делото. Дирекцијата нема надлежност да го открива сторителот, туку само да помогне во бришење профили и лични податоци.

Беше истакнато и дека најчесто, решението може да се најде доколку постои желба во самите училишта, како и дека не е секогаш неопходна интервенција од повисок ранг.

Во рамки на фокус групата најпрвин беа споменати токму состојбите во училиштата. Во дел од нив има стручни служби составени од педагог и психолог, а дел од нив имаат поразлични структури специјализирани за помош во ситуации на врсничко насилство, вклучувајќи го и она на интернет. Беа споделени добри практики во некои од училиштата – класен раководител кој на неделно ниво ја проверува состојбата на своите ученици, во комуникација со претседателот на паралелката. Друг светол пример е и кога учениците соработуваат со училишниот психолог со цел да ѝ помогнат на жртвата.

Но, беа споделени и не толку светли примери каде што иако идентитетот и делата на насилниците се познати, ништо не се презема. Истакнати беа и други примери каде што иако било пријавувано, ситуацијата не била решена – практика која ги обесхрабрува жртвите да пријавуваат. Дополнителен пропуст, кој беше напомнат, е незборувањето за она што се случува во училиштата и обидот да се затскријат проблемите со врсничкото насилство кои реално постојат, во обид да се зачува угледот на училиштето. Интересен заклучок од дискусијата беше и големата ажурност на училиштата кога жртвата е некој професор, наспрема ниското ниво на ажурност кога децата се жртви на насилство.

Во понатамошниот разговор беа дискутирани неколку конкретни алатки за пријавување, настрана од училишните служби. Како најпозната беше наведена опцијата за пријавување директно до администраторите на веб-страницата, најчесто претставена преку *Report* копче. Учесниците во фокус групата споделија дека го сметаат овој механизам за недоволно ефикасен бидејќи дури и да се избрише даден профил, тој повторно може да биде креиран, а за се постигне самото бришење на лажен профил преку оваа алатка, потребни се поголем број луѓе кои ќе се вклучат во пријавувањето.

За алтернативно решение на пријавувањето до администраторите на веб-страницата беше предложена директната комуникација со самиот насилник (доколку не е анонимен), што некогаш знаело навистина брзо да резултира во решавање на случајот.

Беше споделен пример каде што полицијата помогнала во решавање на одреден случај на насилство на интернет, кога други механизми не

помогнале. Сепак, во крајна инстанција, институционалната помош беше спомената како недоволно флексибилна во случаите на насилство на интернет поради самата природа на насилството и анонимноста на насилникот. Беше истакнато заедничкото водење одредени профили преку кои се врши насилство, каде што оние кои објавуваат најчесто не се ни креатори на таа содржина – значи, има повеќеслојност во изворот на насилството и се отежнува определувањето на личната одговорност на оние коишто се вклучени.

Дополнително, беше предложена и новата апликација во фаза на развој, SpeakOut, на која жртвите на насилство можат анонимно да споделат проблем и да добијат помош од заедницата или, пак, од обучени волонтери. Идејата за оваа апликација произлегла од потребата на жртвите на насилство да имаат некому да се доверат, дури и кога во моментот немаат таква личност во животот. Според анкета спроведена со 260 средношколци при креирањето на оваа апликација, испитаниците во поголем процент би споделиле проблем доколку тоа е анонимно, отколку јавно.

Споменати беа и моќта на медиумите и придобивките од дигитализацијата во насока на решавање на проблемите:

„Треба доста и организациите и медиумите да продолжат со вакви иницијативи и да дадат навистина 'буст' на сè што се случува. Бидејќи не заборавајте, генеска сити се фокусираме на сајбер булинг, на нештествениот од интјернет, кражба на лични податоци... меѓутоа не се фокусираме на тоа дека генеска деца, млади, средношколци можат да користат многу само со добра стравеија и со неколку клика на интјернет преку коишто ја промовираат својата стравеија.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Според специјалистот, инфлуенсерите се еден таков пример и тие сносат општествена одговорност и треба да ја отворат темата за сајбер булинг, за добро однесување, за инклузија и како младите да се чувствуваат вклучени. Наедно, тие како врсници можат многу да придонесат зашто се следени од младите луѓе и нивното мислење има особена важност за следбениците, зашто младите имаат и некоја психолошка потреба да слушнат ставови на нивните врсници.

4.7.4. Законска регулатива

Во однос на правилниците и протоколите кои постојат за справување со насилство, училишниот психолог забележа дека ваквите програми и протоколи најчесто се изработени од помала група наставници и не се доволно промовирани во рамки на самите структури на училиштата. Оттука и нивната имплементација е често ставена под знак прашање. Како

проблем беше истакната и невклученоста на учениците во ревидирањето на ваквите програми и протоколи. Поради тоа, другите професори и самите ученици не се запознаени со ваквите документи и не ги прифаќаат како свои.

Уште на самиот почеток од разговорот со професорката, како тема се наметна токму вклученоста на средношколците и недостигот на можности за нивно влијание во процесот на креирање политики поврзани со различните видови врсничко насилство, вклучувајќи го и насилството на интернет.

„Живееме во оштростество во коешто институциите не ти слушаат младите... во таа смисла, има некои обиди за ученички заедници, но не гледам дека во училиштата им се отворени вратите несебично, и некако со скептичност се гледа кон децата – сè уште постои таа бариера: тие се деца, а ние сме возрасни... и навистина тие ја носат времето, импулсот, ние можеме да бидеме некаков тип модератори, да ти обликуваме во онаа воспитна смисла, но мора да признаам дека дел од нив имаат исклучителни знаења и познавања за кои ние сме анафабетни.“

– ПРОФЕСОРКА ВО СРЕДНО УЧИЛИШТЕ

Според специјалистот, одговорноста за справувањето со овој проблем лежи кај возрасните – никогаш кај децата, но дека и тие треба да бидат вклучени во процесот:

„Првата премоиса е да ти знаеш нивните [на средношколците] проблеми, вие немате за што да разговарате ако не ти знаеш нивните проблеми или пошребитие со коишто се соочуваат. Ако ја ринеме од тоа дека средношколците се оние со коишто разговараме првенствено, тогаш тие дефинитивно мора да бидат рамноправен дел од развивање на политиките, затоа што за нив се работи.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Дополнителен проблем, според училишниот психолог, е тоа што насилството на интернет не фигурира како термин во правилниците на училиштата.

„Во нашиот правилник за педагошки мерки, насилството на интернет не е постои како тема... Целиот фокус е ставен на психичко и физичко насилство. Ние со години укажуваме дека регулативата е многу засшарена, многу оштра за да ти покрие сите нијанси на однесувања коишто денес ти имаме и дека треба сериозно да се работи на подобрување. Пошребна е интервенција на две нивоа. Најпрво пошребна е законската рамка, која пошто би овозможила ние во рамки на училиштата да разработуваме програми и на некој начин да нудиме свои протоколи како да се справуваме.“

– УЧИЛИШЕН ПСИХОЛОГ

Ова е потребно, според неа, бидејќи често се случува училиштата да имаат свои програми, меѓутоа ако тие отстапуваат од законската регулатива, создаваат проблем и може да се третираат како неважечки.

Беше дадено и охрабрување кон учениците и професорите да зборуваат на темата и да се едуцираат за безбедност на интернет, бидејќи сè уште нема прецизна регулатива која стручната служба би имала конкретна надлежност за справување со ваквите видови насилство.

Од страна на активистката, пак, беше истакнато дека насилството на интернет е појава за која има законски решенија – секој од различните типови има различен третман во правото, при што за дел од нив постои соодветно кривично дело според Кривичниот законик, а дел од нив се сместени во злоупотреба на личните податоци, во согласност со Законот за заштита на лични податоци. Сепак, постоеше согласност дека законите треба да го следат општествениот развој. Беше истакнато дека со оглед на тоа што скоро ќе се менува и Законот за заштита на личните податоци за да се усогласи со промената на европско ниво, и законите за образование ќе треба да ги следат соодветните промени и да се адаптираат. Меѓутоа, законите во ИТ сферата се многу подинамични во однос на промените кои би требало да ги претрпат. Затоа постои принцип на техничка неутралност кој треба да биде доволно широк за да дозволи примена на законот и во случај на технолошки напредок – бидејќи брзината на развојот на технологијата е толку голема што законодавците не се во можност да ја следат. Овој став го поддржуваше и специјалистот за социјални медиуми според кого законската регулатива воопшто не претставува пречка за справување со насилството на интернет.

Како важен сегмент поврзан со законската регулатива беше напомната превентивната едукација за етичко однесување на интернет, како и кои сè дела претставуваат кривично дело или, пак, злоупотреба на некое право.

4.7.5. Системска едукација како превентивна алатка

Препораката која можеше да се забележи во рамките на сите делови од квалитативното истражување беше системска едукација на засегнатите страни:

„Значи, ние џабе е да ти имаме и најдобрише закони ако нема кој да разјовара со луѓешо и да врши едукација, а едукацијаша мора да почне од најмали нозе до најголема возраст и обрашно, да вложисше во генерации шшо се инклузивни коишшо ќе почнаш своите деца од раѓање да ти воспишјувааш на шшој начин.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ

Препораките од страна на учесниците во фокус групата во насока на решавање на проблемот со насилството на интернет ја вклучуваат

континуираната едукација на средношколците на теми поврзани со насилството и безбедноста на интернет. Дополнително, беше охрабрен зголемен интензитет на едукативните активности во првиот месец од запишувањето во средно училиште, како период кој би придонел кон најголема превентивна ефективност, иако препорачливо е самата едукација да започнува уште во основно образование. Како клучен сегмент за обработка беше истакнато препознавањето на насилството на интернет бидејќи, според учесниците, свеста не е на доволно високо ниво. Понатаму, беше препорачана и повеќе едукација на тема ментално здравје, градење на самодовербата, отпорноста и капацитетите за самозаштита кај учениците. Меѓутоа, беше изразена загриженост за можни тешкотии при имплементацијата на вакви програми затоа што средношколците најчесто не ги препознаваат нивната поврзаност со насилството на интернет и потребата од информации за него. Според учесниците во фокус групата, тие предавања би биле посетени само од жртвите, но не и од другите чинители. Беше истакнат и дополнителен сомнеж во однос на практичната примена на наученото од нивна страна.

Како алтернативно решение беше предложена и практика од друга земја: континуирани средби во рамки на кои, водени од стручни лица, децата од одделението или класот заеднички дискутираат за личните проблеми со кои се соочуваат. Во овој случај беше нагласена потребата од приспособување на програмата на локалните услови за да се избегнат можни негативни последици кои вклучуваат ширење гласови и озборување поврзано со одржаните дискусии. Наедно беше спомената и една скопска средношколска иницијатива која успешно работи на сличен принцип.

Од страна на професорката, пак, беше препорачано да се воспостави систем на едукација на професорите за дигиталната писменост и за насилството на интернет, а во најмала рака да се понудат прирачници кои би им помогнале да препознаат, но и да реагираат во конкретни случаи на насилство на интернет, бидејќи дел од професорите воопшто не се ни информирани за проблемот. Во недостиг од системски механизми за справување со проблемот, целиот ангажман е препуштен на личниот интерес на професорот. Во тој контекст, беше споделено дека кај дел од професорите сè уште не е развиена ниту свеста за важноста на дигиталната писменост, што несомнено оневозможува напредок во борбата со насилството на интернет.

Дополнително, беше истакната важноста на тоа професорите да бидат во тек со општествените случувања и технолошките напредоци за да можат да се носат со комуникациските предизвици со кои се соочуваат новите генерации ученици. Континуираната и зголемена информираност кај професорите би помогнала и за остварување поблиска врска со нивните ученици, како и за стекнување повисоко ниво на доверба за споделување на проблемите.

„Мое лично мислење е дека постојано треба да се работи со комуниколози, можеби, или со Институтот за медиуми, можеби, некој што постојано ќе ти освежува, ќе ти држи во некој континуитет, што е актуелно меѓу младите, што прават...“

– ПРОФЕСОРКА ВО СРЕДНО УЧИЛИШТЕ

Слична препорака, со оглед на тоа дека отвореното зборување за овие проблеми и нивното пријавување не се дел од нашата култура, беше дадена и за родителите, во насока на нивна едукацијата и информирање за технолошките, информациските и комуникациските напредоци.

Како специфично решение на проблемот со недостигот на системска едукација, беше предложена национална платформа:

„Потребен е еден конгломерат на државни институции заедно со експерти и професионалци од својата сфера: психолози, педагози, социолози, специјалисти за нови медиуми, буквално сèто она што може да даде придонес во раст и развој на децата во дигиталната ера.“

– СПЕЦИЈАЛИСТ ЗА ПР И СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМ

5. Заклучоци

Резултатите од истражувањето укажуваат на тоа дека користењето интернет кај средношколците е многу застапено и дека сериозен дел од средношколската популација поминува близу една третина од денот на интернет. Во однос на навиките, евидентно е дека времето поминато на интернет најчесто се користи на социјалните мрежи, при што убедливо најкористена мрежа е Инстаграм. Користењето интернет е присутно и за време на часовите, и покрај фактот што голем дел од средношколците сметаат дека тоа не е дозволено, а најчесто се користи за работи неповрзани со наставата.

Анкетата покажа дека најголем дел од средношколците умеат да го препознаат насилството на интернет, иако резултатите од фокус групата покажаа дека сè уште постои простор за подобрување. Како поалармантна се покажа состојбата кај професорите и стручните служби, кај кои дигиталната писменост сè уште е далеку од задоволително ниво. Во самите интервјуа беше истакнато дека наставниот кадар не доволно обучен за справување со овој тип насилство, и професорите често не чувствуваат одговорност да се справуваат со врничкото насилство на интернет, делумно бидејќи тоа не е јасно видливо во училишните простории, а делумно бидејќи не е јасно наведено во законската регулатива. Кај родителите, исто така, има простор за подобрување, и препорачливо е да работат на комуникацијата со своите деца во однос на ваквиот вид насилство, како и да работат на подигнување на сопствената дигитална писменост.

Генералниот впечаток е дека има голема застапеност на насилството на интернет меѓу средношколците, поголема отколку што возрасните се свесни, а тоа го покажуваат и резултатите од анкетата според кои секој петти средношколец бил жртва на скоро сите форми на насилство на интернет наведени во прашалникот – и тоа само во периодот од последните 3 месеци. Дополнително, 40% од испитаниците одговориле дека се имаат почувствувано непријатно поради вознемирување или навреда на интернет во последната година. Најголем дел од насилството е забележано на социјалните мрежи Фејсбук (47%) и Инстаграм (40%).

Од друга страна, процентот на искуства на насилство на интернет во улога на насилник е незначителен, а некогаш и самите професори се жртви на насилство на интернет.

Кога станува збор за механизмите за справување со врничкото насилство на интернет, институциите, кои се најрелевантни за оваа тематика, освен училиштата, се Дирекцијата за заштита на личните податоци и Одделот за компјутерски криминал при Министерството за внатрешни работи. За жал,

средношколците не се свесни за механизмите кои им стојат на располагање и многу ретко пријавуваат – иако често имаат потреба од тоа. Дополнително, во училиштата не се зборува за насилството на интернет, а довербата во институциите и во стручните служби, како и нивната видливост се на многу ниско ниво. Постојат и такви случаи кога самите училишта, наместо да се справат со насилството, се обидуваат да го прикријат и со тоа, придонесуваат за понатамошно влошување на ситуацијата.

6. Препораки

6.1 Препораки за заштита на интернет

Во рамки на разговорот со активистката, беа споделени и препораки за заштита на интернет кои можат да помогнат во превенција на насилството присутно во тој простор:

- Каде што имаат креирано профил, корисниците задолжително да се прочитаат правилата за функционирање на тој сајт/мрежа, како и политиката за приватност.
- Каде што имаат оставено лични податоци, кои не мора да бидат запишани, да се отстранат односно избришат.
- Споделување на домашна адреса или телефонски број, претставува опасност, такви податоци да не се споделуваат онлајн (имало случај во кој поради оставена домашна адреса и објава дека родителите не се дома, дошло до кражба истиот викенд).
- Да се внимава со фотографиите кои се споделуваат, тие многу лесно може да бидат злоупотребени и извадени од контекст, а наедно може да бидат и фактор при вработување. Фирмите често прават и процена на онлајн присуството и однесувањето на кандидатот.
- Да се постават различни лозинки за различни веб-страници, никако една иста за сите.
- Да не се споделуваат лозинките со други лица кои не се корисници на профилот.
- Да не се внесуваат лозинки при користење на јавни мрежи, кои најчесто не се доволно безбедни и многу лесно може некој да ја преземе содржината на лозинката.
- Да се внимава на кои веб-страници се дозволуваат колачиња (cookies), затоа што постојат страници кои немаат содржина, но откако ќе им се дозволи да ги прибираат лични податоци со колачињата, не оставаат можност за отповикување.
- Редовно да се инсталираат и користат антивируси.
- Да не се остава вклучена локацијата на уредот преку кој се пристапува на интернет.

6.2 Препораки за средношколците:

- Да се едуцираат за безбедноста и насилството на интернет.

- Да се запознаат со механизмите за справување со насилството на интернет и да ги користат.
- Да побараат помош и поддршка кога им е потребна или се чувствуваат загрозени.
- Да не се вклучуваат во насилни активности на интернет.
- Да најдат соодветен начин за да ја одбранат жртвата доколку се сведоци, а доколку не се во можност да помогнат – да пријават кај надлежните лица и институции.
- Инфлуенсерите и јавните личности да го искористат своето влијание за општествена корист и за спречување на насилството на интернет.

6.3 Препораки за родителите

- Да се едуцираат на темите дигитална писменост, насилство на интернет и безбедност на интернет.
- Да користат софтвери за родителска контрола.
- Да ја подберат комуникацијата со своите деца и да разговараат за она што се случува во виртуелниот живот на децата.
- Да стекнат вештини за препознавање одредени промени во однесувањето и расположението на нивните деца и да проценат дали таа промена е поврзана со некаков тип насилство за кој тие не се свесни.
- Да бидат поддршка и да покажат разбирање за нивните деца во случај на насилство, без разлика дали детето е насилник или жртва.
- Да пријавуваат насилство кај соодветните институции.
- Да обезбедат стручна поддршка за децата доколку имале искуство со насилство на интернет.
- Да бидат отворени за конструктивна соработка со училиштата во случај на насилни инциденти без разлика од која страна на насилството се наоѓаат нивните деца.
- Да се залагаат во насока на решавање на проблемот во рамки на советите на родители во училиштата и во соработка со стручните служби.

6.4 Препораки за професорите

- Да се едуцираат на темите дигитална писменост, насилство на интернет и безбедност на интернет.
- Да бидат во тек со актуелните случувања и начините и условите во кои средношколците комуницираат.

- Да му дадат поголема важност на насилството на интернет и да се вклучат во решавањето на проблемот.
- Да иницираат поголема меѓусебна соработка и соработка со сите засегнати страни во однос на овој проблем.
- Редовно да комуницираат со стручните служби во училиштето на овие теми.

6.5 Препораки за стручните служби во училиштата

- Да се едуцираат на темите дигитална писменост, насилство на интернет и безбедност на интернет.
- Да работат на својата видливост кај учениците.
- Да помагаат и во случаи на насилство на интернет, без разлика на тоа дали се случило во училишниот двор или училниците и без разлика што е наведено во законската регулатива како една од формите на насилство.
- Да ја продолжат меѓусекторската соработка.
- Да понудат поддршка и на насилниците и на нивните родители и да ги следат учениците кои се соочуваат со насилство и по решавањето на конкретниот случај.

6.6 Препораки за училиштата

- Да ги вклучат сите засегнати страни при креирањето на политиките за справување со врничкото насилство, вклучувајќи го и насилството на интернет.
- Да работат на зголемување на видливоста и поддршката на стручните служби, како и на подобрување на нивните услови за работа, но и на нивната екипираност.
- Да работат на едукација на своите наставни и стручни кадри.
- Да работат на едукација за врничкото насилство, безбедноста на интернет и менталното здравје на своите ученици.
- Да не го прикриваат проблемот со врничкото насилство, туку да работат на негово решавање.

7. Користена литература

- Практичен прирачник за превенција и интервенција при насилство, злоупотреба и занемарување во училиштата, Александра Прошева, Мери Бошкова, ХЕРА - Асоцијација за здравствена едукација и истражување, Скопје, 2018
- Прирачник за врснички едукатори на теми од областа на сексуалното и репродуктивното здравје, Николина Кенинг, Александра Каровска-Ристовска, ХЕРА Асоцијација за здравствена едукација и истражување, Скопје, 2014
- Брошура: Сајбер насилство... и тоа е насилство, Ирина Шумадиева и Тамара Ресавска, Метаморфозис, 2011
- Adolescents' Involvement in Cyber Bullying and Perceptions of School: The Importance of Perceived Peer Acceptance for Female Adolescents, Lucy R. Betts, Karin A. Spenser, Sarah E. Gardner, Department of Psychology, Nottingham Trent University, Nottingham, UK, 2017
- Годишен извештај за работењето на Дирекцијата за заштита на личните податоци во 2015 година, Дирекција за заштита на личните податоци
- Годишен извештај 2016 година, Дирекција за заштита на личните податоци
- Годишен извештај 2017 година, Дирекција за заштита на личните податоци
- Годишен извештај 2018, Дирекција за заштита на личните податоци
- Cyber and school bullying: Same or different phenomena? Nafsika Antoniadou, Constantinos M. Kokkinosm, 2015
- Parenting in the Digital Era: Protective and Risk Parenting Styles for Traditional Bullying and Cyberbullying Victimization Isabel Martinez Psychology Department, University of Castilla-La Mancha, Spain Sergio Murgui Social Psychology Department, University of Valencia, Spain Oscar F. Garcia Department of Developmental and Educational Psychology, University of Valencia, Spain Fernando Garcia Department of Methodology of the Behavioral Sciences, University of Valencia, Spain
- Survey on Parents' and caregivers' knowledge, attitudes, practices and social norms associated with violence against children, funded by the European Union and UNICEF, Skopje 2017
- Врсничкото насилство во основните училишта во Град Скопје, Ружа Пачаџиева, Милица Бубало, Силвана Трбогазова, Елена Антониевиќ, Љуљзуме Хоџа, Верка Перовска, Фондација Фридрих Еберт, Скопје 2018
- Водич за родители за заштита на приватноста и личните податоци на децата на интернет, м-р Лилјана Пецова Илиеска, Дирекција за заштита на личните податоци и м-р Тамара Ресавска, Метаморфозис, Фондација за интернет и општество, Скопје, 2015
- <http://www.bezbednonainternet.org.mk>

МЛАДИНСКИ
ОБРАЗОВЕН
ФОРУМ YOUTH
EDUCATIONAL
FORUM